

Tatjana Bradara – Ondina Krnjak, *Temporis signa. Arheološka svjedočanstva istarskog novovjekovlja / Testimonianze archeologiche dell'età moderna in Istria / Archaeological Evidence of the Istrian Modern Era*, Monografije i katalogi 26, Pula: Arheološki muzej Istre, 2016., 461 str.

U izdanju Arheološkoga muzeja Istre (AMI) kao 26. i dosad najimpozantnija u nizu Monografije i katalogi prošle je godine izašla knjiga *Temporis signa. Arheološka svjedočanstva istarskog novovjekovlja*. Nominalno je riječ o katalogu izložbe *Istra. Lav i orao*, koja je od sredine 2015. do kraja siječnja 2016. bila postavljena u Muzejsko-galerijskom prostoru Sveta srca, no ova je knjiga puno više od toga. I to ne samo zbog gotovo enciklopedijskoga obima, pri čemu treba istaknuti kako je riječ o trojezičnom izdanju (hrvatski tekst usporedno prate engleski i talijanski prijevodi), već zbog čitavoga niza drugih razloga. Iako velikim dijelom ispunjava ulogu klasičnoga kataloga izložbe te komplementarno pojašnjava i popunjava praznine koje se po prirodi stvari javljaju zbog tvarne i kvantitativne ograničenosti izložaka kao i pratećih legendi, riječ je o gotovo samostalnom i posve zaokruženom stručno-znanstvenom djelu koje baca posve novo svjetlo na jedno dosad gotovo pa zanemareno razdoblje istarske prošlosti. Naime, unatoč činjenici da se novija historiografija u velikoj mjeri posvetila izučavanju istarskoga kasnoga srednjeg i ranoga novog vijeka, točnije razdoblja od 14. do kraja 18. stoljeća, pa nam je to razdoblje puno bliže nego što je to bilo prije dvadeset ili trideset godina – i to ponajprije zahvaljujući Miroslavu Bertoši, a sada već i generacijama mladih istarskih povjesničara – dosad nismo imali ovako, rekao bih, kompleksan, interdisciplinarni uvid u materijalnu kulturu i svakodnevni život toga razdoblja. Kada govorimo upravo o tom aspektu ove knjige treba reći kako su si autorice Tatjana Bradara i Ondina Krnjak postavile izuzetno težak i zahtjevan zadatak – predstaviti ne samo novovjekovnu zbirku Arheološkoga muzeja Istre nego na osnovi tih razmjerno oskudnih i uistinu fragmentarnih materijalnih svjedočanstava pokušati rekonstruirati te dočarati svakodnevni život ljudi, mahom srednjega i višega građanskog sloja odnosno plemstva, koji se odvijao na poluotoku podijeljenom između „Lava“ i „Orla“.

Prije nego što se osvrnemo na samu građu, pristup njezinoj obradi i prezentaciji, dakle prije nego što odgovorimo na pitanja što je to predstavljeno i kako je to predstavljeno, i prije nego što malo dublje zagrebemo

u strukturu knjige, njezina poglavlja i tematske cjeline, nužno je barem kratko odgovoriti na pitanje zašto uopće ova izložba i baš ovakav prateći katalog, odnosno pojasniti možda naizgled neobičnu odluku da se pored sve svoje bogate antičke i srednjovjekovne građe AMI odlučio na predstavljanje one novovjekovne, koja donedavno gotovo i da nije bila u krugu zanimanja arheologa. Kako se to lijepo može razaznati iz predgovora koji potpisuje ravnatelj AMI-ja Darko Komšo, arheološki artefakti iz novijega, postmedijevalnoga razdoblja bili su od samih početaka, točnije od 1902., u stalnom postavu Muzeja i tek su nakon dužega prekida 2010. oformljeni kao zasebna Novovjekovna zbirka, kojoj se zbog vrijednosti i brojnosti izložaka sada traži stalni postav. Takva su nastojanja, slobodno možemo reći, pionirska na našim prostorima i unutar struke koja dosad nije na odgovarajući način prepoznavala vrijednost i značaj postmedijevalne arheologije, nesumnjivo za svaku pohvalu.

U svakom slučaju, količina i vrijednost tih najrazličitijih arheoloških artefakata od kamena, drveta, keramike, metala, stakla, kosti koja se tijekom stoljetnoga djelovanja istarskih arheologa prikupila u Muzeju zasigurno je potaknula razmišljanja o njihovom ponovnom okupljanju u jednu koliko-toliko jedinstvenu cjelinu. Pritom treba istaknuti kako su izložci predstavljani u katalogu, kao i oni na izložbi, u najvećem dijelu pohranjeni u AMI-ju, ali da se tu nalaze i oni koje su svojim istraživanjima otkrili arheolozi toga muzeja, no danas se čuvaju u drugim muzejskim i galerijskim zbirkama u Istri (Pazin, Poreč, Rovinj...). Drugi bitan razlog zbog kojega su se, s pravom, djelatnici Muzeja odlučili na predstavljanje toga dijela arheološke baštine leži u činjenici što jedino materijalna, neposredna svjedočanstva svakodnevnoga života, dakle ono što arheologija igrom slučaja izvlači na svjetlo dana, mogu ne samo komplementarno upotpuniti naša saznanja o prošlim razdobljima i na jedan poseban način „prokomentirati“ različite vrste pisanih i vizualnih izvora, onu vrst (ne)pouzdanih intencionalnih svjedočanstava iz druge ruke, nego i što takvi slučajni, izravni i često priprosti tragovi postojanja daju puno bolju, jasniju i punokrvniju sliku nestaloga i nestalnoga života. Takvi materijalni tragovi ne samo da uravnotežuju naše često idilične i uređene slike izgubljenih vremena koje nam serviraju različiti povijesni narativi nego nam iskrenošću nezainteresiranoga svjedoka pružaju vjerodostojnost kakvu pisani i vizualni izvori ne posjeduju. I upravo u tom segmentu se možda krije najveća vrijednost ove izložbe: u šaroliko-

sti svih izloženih predmeta, koji se kreću u najširim mogućim rasponima umjetničke i upotrebne vrijednosti – od izvanrednih renesansnih skulptura Navještenja na naslovnici knjige do fragmenata keramičke noćne posude – krije se dah nestalih života u svoj njihovoj punini. I ako išta dobro i točno ilustrira to inače mučno i turobno razdoblje istarske povijesti, onda je to jedna razbijena zdjela za voće iz 17. stoljeća (kat. 21) pronađena blizu crkve sv. Franje u Puli. Na toj većim dijelom rekonstruiranoj i jednostavno urezanom valovnicom ukrašenoj keramičkoj zdjeli duž raspukline su vidljive četiri male naknadno izbušene rupice kroz koje je vlasnik provukao žicu i tako pokušao povezati očito već tada razbijenu zdjelu za cvijeće. Teško je povjerovati kako je riječ o sentimentalnom potezu i pokušaju da se neko naslijeđeno ili pak izuzetno vrijedno djelo sačuva od propasti. Ako se išta zna o tim vremenima demografski uništene, malarične i do krajnosti osiromašene Istre, pri čemu treba naglasiti kako je Pula u tom 17. stoljeću nazivana gradom-mrtvacem (*città cadavero*), i ako se zna da u tisućljetnoj povijesti toga prostora nikada nije došlo do takva sveukupnoga kulturnoga i gospodarskoga nazadovanja (osim možda u tamnom dobu ranoga srednjega vijeka 7. i 8. stoljeća), onda nam je posve jasno da na toj povijesnoj podlozi ovakav gotovo očajnički, a zapravo izuzetno dirljiv potez može metaforički, u jednom potezu oslikati svu bijedu i jad života toga doba.

Naravno, tih pet stoljeća nisu jedinstveno doba i nedvojbeno se prva dva i pol stoljeća mletačke vladavine ne mogu podvesti pod ukupnu sliku postupnoga odumiranja i nazadovanja, no pretežitost artefakata iz mlađega razdoblja, kao i inače zanemarena povijest 16., 17. i 18. stoljeća, velikih stoljeća renesanse i baroka, možda nam s pravom daju razloge da bar ovoga puta iz njihove perspektive sagledamo čitavo promatrano razdoblje. Kada smo već kod problema (ne)homogenosti zahvaćene polumilenijske istarske povijesti nužno se postavlja i pitanje u kojoj mjeri se taj period uopće može imenovati kao novovjekovlje u tradicionalnom smislu toga pojma. Nedvojbeno – kulturološki i civilizacijski gledano – novi vijek je u Istri nastupio s velikim zakašnjenjem i to tek u 19. stoljeću. S druge strane, ni naizgled prihvatljiviji pojam postmedijevalnoga razdoblja, koji se također povremeno rabi u ovoj knjizi, također nije posve prikladan i primjeren. On jednim dijelom u sebi nosi jasan odmak od pozitivnoga suodređenja s vremenom ranoga i zreloga humanizma, odnosno razdoblja evidentnoga napretka zapadne europske civilizacije, no s drugim on bar dijelom sugerira prevladavanje i napuštanje

medijevalnih životnih okvira. I uistinu, promatrajući neke izložke možda bi se i mogao steći taj dojam, no ako znamo da je riječ mahom o predmetima iz urbanoga miljea malih gradova mletačke Istre, predmeta u službi razmjerno malenoga i uskoga broja stanovnika, onda nam je takvo određenje samo djelomično točno. Velika većina Istrana koja je tijekom tih pet stoljeća živjela između Lava i Orla u ruralnim, a ne urbanim staništima, gotovo je u kontinuitetu i bez ikakvih promjena živjela u srednjem vijeku. Time se samo još jednom apostrofiraju problem odnosa „velike i male povijesti“, lokalnoga prostora i lokalnoga vremena. Kako se to vidi iz „Uvoda“, koji potpisuje Tatjana Bradara, svih tih problema i dilema jasno su bile svjesne i autorice tekstova pa se stoga i priklanjanje novovjekovlju kao prihvatljivijem pojmovnom određenju ovako nehomogenoga i protuslovnoga razdoblja javlja kao logično, operativno rješenje.

Prikazana i na ovom mjestu sustavno obrađena arheološka građa vrlo je raznovrsna po naravi i kreće se od kamenih međaša preko plemićkih grbova i dijelova arhitektonske plastike, najrazličitijih keramičkih proizvoda, što uvezenih, a što ispečenih na istarskom tlu, pa sve do ukrasnih detalja odjeće i raznovrsnih predmeta za igru i zabavu. A čitavu šarolikost iskopanih predmeta još potencira njihova neujednačena kvantiteta i likovna, odnosno umjetnička kvaliteta. Ako se tome doda izrazita fragmentiranost pojedinih izložaka, od kojih najveći dio predstavljaju razni keramički proizvodi, odnosno njihovi ulomci i krhotine, onda nam postaje jasno s kakvim su se izazovom susrele autorice kataloga. Odluka da se za svaku od tematskih skupina izložaka stvori odgovarajući kontekst u kojem bi protumačene i adekvatno interpretirane našle svoje mjesto vodila ih je k još jednom riskantnijem i daleko zahtjevnijem koraku – preko svih tih sitnih i nepovezanih fragmenata dočarati sliku života u Istri u razdoblju kasnoga srednjeg i tijekom novoga vijeka. Stoga, iako katalog nosi naslov *Znakovi vremena*, vjerujem kako bi točniji naslov bio *Iverje vremenâ*.

Usprkos tim ograničavajućim okolnostima autorice su uspjele na sustavan i cjelovit način kroz te sitne i nepovezane artefakte predstaviti to široko povijesno razdoblje. Osim što su donijele brojne arhivske ilustracije, karte, grafike i fotografije, pri čemu valja istaknuti brojne po prvi put predstavljene zemljovide te izuzetno kvalitetne crno-bijele fotografije iz talijanskih arhiva, one su sliku razdoblja uspješno naznačile kratkim povijesnim i tematskim uvodom za svako poglavlje, odnosno predstavljenu tematsku

cjelinu, pa čak i onu u kojoj se nalazi tek po jedan ili dva predmeta. Štoviše, ponekad se stječe dojam da su autorice krenule i daleko izvan granica nužne pa i dovoljne naznake konteksta u kojem je nastao ili u kojem je korišten pojedini izloženi predmet pa su pojedini sintetski osvrti često prave male pregledne, gotovo enciklopedijske jedinice. U osnovi je tekst nakon uvoda podijeljen u 14 logično raspoređenih tematskih poglavlja, podijeljenih često u potpoglavlja koja predstavljaju manje tematske cjeline. Tekst kreće od povijesnoga i društvenoga okvira (poglavljja „Osnovne povijesne smjernice“, „Granične oznake“, „Mletački sustav upravljanja i znakovlje njegove prisutnosti na području Istre“) te se preko kuće i života u njoj (poglavljja „Kultura stanovanja“, „Blagovanje“, „Odijevanje“, „Svakodnevne aktivnosti, igra, zabava i dokolica“), slika nestaloga vremena dopunja vrijednim prikazom „Gospodarskih djelatnosti“ (potpoglavljja „Proizvodnja keramike“, „Istarske šume kroz povijest“, „Proizvodnja šećera“, „Lov na tune“, „Proizvodnja soli“, „Uzgoj riže“, „Istarski kamen“). Knjiga završava tekstovima posvećenim numizmatici, potom zanimljivim prikazom vjerskih prilika i ponešto siromašnim osvrtom na likovnu opremu crkava (što je dijelom opravdano malobrojnim predmetima u posjedu AMI-ja i rijetkim nalazima) te osvrtom na pisanu riječ te glazbu i glazbenike. S obzirom na to da autorice nisu stručnjakinje i znanstvenice koje se bave baš svim navedenim područjima, za neke od njih pomoć su im pružili i drugi autori pa tako malo, ali vrijedno potpoglavlje „Odijevanje u 17. i 18. stoljeću: arhivski izvori za grad Poreč“ potpisuje Elena Uljančić Vekić, dok je autor teksta o numizmatici Tomislav Šeparović.

Naravno da u tako velikom i zahtjevnom poslu ima manjih nedostataka, poglavito stoga jer se unatoč ogromnom naporu nije uspjela prikriti kvantitativna i kvalitativna neujednačenost predstavljene arheološke građe pa su neke dionice izuzetno dobro razrađene, a druge pak samo dotaknute, no te manjkavosti nisu takva karaktera da utječu na temeljnu, izuzetno veliku vrijednost ovakvoga izložbenog, ali još više izdavačkog poduhvata. Zaključno možemo ustvrditi kako je riječ o uistinu velikom i dobro učinjenom poslu, vrlo vrijednom stručno-znanstvenom tekstu koji će još dugo nakon već možda i zaboravljene izložbe poslužiti kao referentno djelo za svaki budući projekt te vrste. Zbog svega navedenoga treba odati iskreno priznanje ne samo autoricama ovoga teksta već i upravi AMI-ja koja se odlučila na ovako dugotrajan, skup i nadasve zahtjevan

poduhvat, poduhvat koji je urodio trajnim i korisnim djelom koje na zanimljiv i modernom dobu prilagođen način prezentira dio njegove bogate arheološke zbirke.

Predrag Marković

Mletačko-austrijska granica u Istri / Il confine veneto-austriaco in Istria, urednica / a cura di Tatjana Bradara, Monografije i katalogi 29 / Monografie e cataloghi 29, Pula – Pola: Arheološki muzej Istre – Museo archeologico dell'Istria, 2017., 417 str.

Početak 2017. u nakladi je Arheološkoga muzeja Istre – Museo archeologico dell'Istria objavljen dvadeset i deveti svezak serije Monografije i katalogi *Mletačko-austrijska granica u Istri – Il confine veneto-austriaco in Istria*. To je ujedno druga u nizu monografija proizišla iz projekta Kunfini i zlamenja – oznaka granica i međa u Istri od srednjeg vijeka do našeg doba. Autori su tekstova dvojezične monografije – usporedno na hrvatskom i talijanskom jeziku – Tatjana Bradara, Nenad Kuzmanović, Mauro Pitteri, Markus Leideck, Milena Joksimović, Jan Šipoš, Ivan Milotić, Livio Prodan i Boris Blagonić. Tvrdo ukoričeno izdanje ovećega formata, popraćeno slikovnim materijalom, sadrži devet poglavlja na četiristo sedamnaest stranica.

„Predgovor“ (8-11) potpisuje ravnatelj Arheološkoga muzeja Istre Darko Komšo ukazujući na važnost interdisciplinarnе suradnje brojnih istraživača i ustanova. Uspješnoj je realizaciji monografije, ističe Komšo, prethodilo terensko pregledavanje nekadašnje mletačko-austrijske granice koja se proteže kroz tri današnje države – Italiju, Sloveniju i Hrvatsku. Valja napomenuti da je ukupno prohodano 550 kilometara i zabilježeno 56 graničnih oznaka. Slijede riječi muzejske savjetnice Pomorskoga muzeja „Sergej Mašera“ iz Pirana Snježane Karinja, koja naglašava važnost suradnje piranskoga muzeja i Arheološkoga muzeja Istre (12-15). Urednica monografije Tatjana Bradara u uvodnom dijelu upoznaje čitatelja sa sadržajem monografije, metodologijama rada te poteškoćama na koje se nailazilo pri radu (17-35). Vremenski obuhvat monografije posvećene mletačko-austrijskoj granici na području Istre, pojašnjava Bradara, obuhvaća razdoblje od 16. do 18. stoljeća.